

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Siden soxo

MAGASIN FOR DANSK HISTORIE

NR. 3, 2. ÅRG. 1985

Indhold

Christian IVs Ulrikssønner 4
af Birthe Ludovica Rasmussen

Fattigjagt i 1700-tallet 11
af Bente Dahl Hansen

Kvinder i Middelalderen 18
interview med Nanna Damsholt

En Skilsmisshistorie 24
af Marianne Reimer

Præsten og altervinen 30
af Niels Petersen

Udgiver
Dansk historisk Fællesforening og
Rigsarkivet

Redaktion
Bent Blüdnikow (bb),
Steen Ousager (smo), (ansv.),
Hans Munk Pedersen (hmp),
Poul Sverrild (psv)

Lay-out
Kristin Wiborg

Tryk
Winds Bogtrykkeri ApS,
Haderslev
ISSN: 01-09 6028

Abonnement
tegnes ved henvendelse til
Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9,
1218 København K, tlf.
(01) 12 38 78. Girokontonr.:
5 08 62 64, adresse: Park
Boulevarden 52, 8900 Randers.
Abonnementet er løbende indtil
opsigelse

Pris
Årg. 1985, nr. 1-4: kr. 85,-.
Løssalg pr. nummer: kr. 30,-

Distribution
Avispostkontoret

Flytning
meddeles altid postvæsenet.

© Copyright:
Siden Saxo 1985
Udsendes tillige på Blindes
Lydforlag,
Tilsluttet Copy-dan

Siden Saxo fås også på kassettebånd
– spørg på biblioteket eller ring på
tlf. (06) 96 63 21.

Kære læser.

Siden Saxo er et resultat af sin tid. Det er i de seneste år blevet stadig mere nødvendigt, at forskning og viden formidles til brede kredse af befolkningen. Og Siden Saxo er da også en konsekvens af denne udvikling.

Også indholdsmæssigt er magasinet i overensstemmelse med den forskningsudvikling, der har manifesteret sig i de sidste årtier; nemlig at lægge stor vægt på almindelige folks historie og ikke blot beskrive de magtfuldes og kendtes historie.

Dette viser sig da også tydeligt i dette nummer. Arkivleder

Bente Dahl Hansen beskriver således de fattiges forhold i 1700-tallet, arkivsekretær Marianne Reimer behandler en skilsmissegang i middelklassen og arkivar Niels Petersen tager fat på en præsts ulyksalige handling under nadveren.

Men det skal ikke være nogen hemmelighed, at kongehuset og landets velkendte personligheder altid har vakt folks interesse – også vores. Så på trods af bladets generelle tendens, så vil vi dog til stadighed også bringe artikler om landets øverste samfundsgruppe, således som

tilfældet er det i tegner Birthe Ludovica Rasmussens artikel om Christian IVs Ulrikssønner.

Hvad vi derimod ikke bringer, er den mere teoretiske historieforskning og samfundsvidenskab, der ofte er usigelig kedelig. Det er et forhold, der ikke mindst har plaget samtidshistorien. Det er en af grundene til, at Siden Saxo ikke vrimler med artikler om samtidshistorie. Vi vil dog med glæde bringe spændende politisk samtidshistorie baseret på konkrete hændelser.

Med venlig hilsen

Redaktionen

**Husk girokortet i
Siden Saxo nr. 1, 1985!**

4s Ulrikssønner

Christian IV (1577-1648) avlede 22 børn. Tegner Birthe Ludovica Rasmussen har fulgt 4 af disse børns skæbner, nemlig Christian IVs Ulrikssønner.

Christian var storproducent af smukke bygninger og smukke børn. Af de toogtyve styk han avlede, kom nummer seks, syv, ni og toogtyve til at lyde det mecklenburgske hertugnavn Ulrik, som også kongens yngre bror og morfar bar. Dertil kom, at de første af disse fire, hertug Ulrik og Ulrik Christian Gyldenløve, blev født med kun én dags mellemrum først i februar 1611.

De var med andre ord en slags tvillinger, vel at mærke med hver sin mor. Hertugen var legitimt barn af den »meget dydige« dronning Anna Catharine, mens Ulrik Christian var søn af den teoretisk set mindre dydige borgmesterdatter, Kirsten Madsdatter. De

3 Ulrikssønner, der havde borgerlige mødre, fik tillagt navnet Gyldenløve, der stammer fra en ældgammel norsk adelslægt. Samme velklingende navn brugtes derefter af endnu tre danske konger i en tilsvarende situation.

Opdragelse

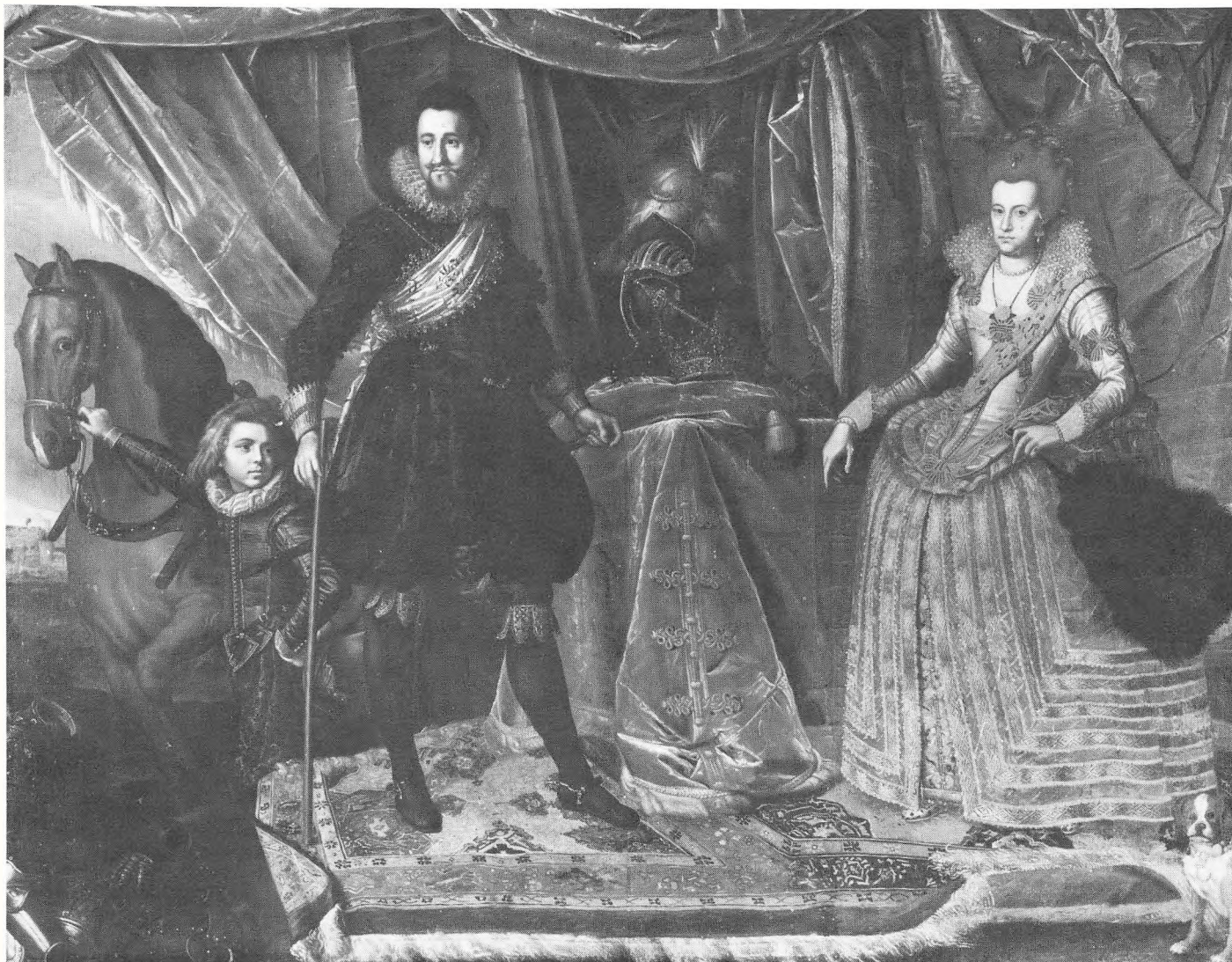
Kongen tog sig varmt af hele børneflokkens ve og vel. Det fremgår blandt andet af et brev dateret 2. juledag 1617: »Børnenes kammerjunker og skolemester skal det befales, at de giver agt på ey at lade børnene drikke, naar de har leget sig varme«. Tre år efter hedder det: »der er en gang, der gaar needer aff børnenes kammer til vaskepigerne «... pigerne skal flyttes ned til fadeburskvinden »for vaskepigerne de har temmelig søgning af allehaande folck« ... den trafik må holde op, ellers skal man »cassere dem slet«. Bedre skal det ikke gå personer, der i hofstaben »nogen foraargelse giffue«. De skal fluks vises bort.

Moderens død

Midt under Kalmarkrigen og kun et år efter hertug Ulriks fødsel døde dronningen af koldfeber, og efter endnu et års forløb sank Kirsten Madsdatter død om foran spejlet, mens hun var ved at flette perler i sit hår. For børnene betød det mindre dengang, end det ville have gjort nu, for mødrene havde hjertens lidt at gøre med deres egne børn – specielt med drengene. Der var ammer, bedstemødre, hofmesterinder og tugtemestre til at passe og opdrage. Desuden havde Christians sønner en fætter, jævnaldrende pager og voksne kammerjunkere omkring sig.

Huslærer og hofmester

Foråret 1617 blev der ved hoffet ansat en lærd magister, den 31-årige Niels Frandsen, som huslærer for de små drenge. Han fulgte med på turen rundt fra slot til slot sammen med sine højfornemme elever efter tidens skik.

Over hele menagen svævede hofmesteren, der blandt andet formidlede kongens direktiver. Ved en lejlighed, hvor de ældste sønner skulle møde sørgelkædte, hed det f.eks. »Jeg sender dig herved noget sort Klæde og andet Tøj ... Kapperne skal ikke gjøres for lange ... Er der nogen af deres Strømper, som noget er smittet, da send dem til

Farveren, at de bliver farvet sorte, thi her er ganske ingen saa smaa Strømper at bekomme«.

Sorø Akademi

»Tvillingerne« og den lidt ældre hertug Frederik (senere Frederik III) begyndte studierne ved Sorø

Christian IV ses her malet sammen med dronning Anne Cathrine. Det var sammen med Anne Cathrine, Christian fik sønnen hertug Ulrik. Maleri af Peter Isaacsz. (Rosenborg).

Christian IVs søn hertug Ulrik (1611-1633). Den moderigtige unge mand fik senere titlen: Biskoppen af Schwerin. Kopi efter originalen på Gaunø Slot. (Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg).

nyoprettede akademi, da de to jævnaldrende var knap 13 år ... tidligt efter vore begreber, men en passende alder efter datidens normer.

Frederik II's soranske skole eksisterede stadig. Den havde kongen gået i som barn under trange forhold. Belært af erfaringen lod han nu opføre en rummelig gård, der hurtigt fik navnet »Herrernes Gård«. Den skulle huse sønnerne og deres stab i studietiden. De fik hver et studerekammer og et sengekammer anbragt i flugt med hinanden.

Akademiet var etableret på Christians allesteds nærværende initiativ som et moderne universitet, der skulle supplere det københavnske. Renæssancens nye menneskeideal havde medført en skolereform en halv snes år tidligere. Parolen »Gudsfrøgt og Rytteri« var afløst af udvidede krav til undervisning både i et smukkere dansk, fremmed sprog, statskundskab og en række humanistiske fag. Latin nød uforandret anseelse, også fordi den var et internationalt middel til forståelse. Derfor var det også påbudt som samtalesprog på akademiet. Det resulterede blandt andet i, at hertug Ulrik senere i livet skrev private breve til broderen, Frederik, på ubesværet latin. Akademiets øverste leder og tilsynsmand var den lærde Holger Rosenkrantz, der skaffede velanskrevne professorer fra udlandet til Sorø, selvom de blev aflønnet adskilligt lavere end de kolleger, der lærte de klassiske fag fra sig: »desligeste Mestere som kunde undervise dennem udi Riiden, Fægten, Drillen, Dantzen og andre Legemets Øvelser, hvorved de kunde blive anseelige og skikkelige«.

De tre fornemme akademister blev ikke blot skikkelige, men også højt

dannede, ikke mindst hertug Ulrik. Han digtede, tegnede, malede og stak i kobber. Senere regnskaber melder om indkøb af radérnåle, kobberplader og af nye strenge til hans »viole«, der med andre ord blev gnedet flittigt.

Udenlandsrejser

Sorøstudierne blev programmæssigt fulgt op af rejser i udlandet. Således var hertug Ulrik i Frankrig i selskab med den trofaste Offe Skade, der havde været hans page, fra den lille hertug var fire år og Offe seks. Offe Skade var avanceret til kammertjener, men fulgte med i Ulriks studier, måske mest for selskabs skyld.

Under tilsyn af den medsendte hofmester øvede de sig »eendeel udi alle Fyrstelige Videnskaber, og eendeel udi Sproget« efter kongens ønske. Ind imellem forlystede de sig givetvis i boldhallen, for selv på hastig gennemrejse havde Ulrik for vane at opsøge den lokale boldhal. Noget hængehøvede var han bestemt ikke. Han var på én gang lattermild og alvorlig. Det første fremgår af den jævnaldrende brors udsagn, det sidste blandt andet af en afhandling, han skrev som nittenårig. »Strigelis vitiorum« kaldte han den. Det betyder lasternes gennemhegling, og den last, han vendte sig imod var tidens hang til overdrevent drikkeri. Om ham selv udtalte hans tyske ven, digteren Herman Opitz: »Medens andre gik drukne til bords, gik han ædru derfra« ... en bemærkelsesværdig præstation i de dage!

Hertug Ulrik

Omkring foråret 1628 havde han fået »Lyst og Begjærlighed til Kriigsvæsen« og gik i tjeneste hos Gustav Adolf. Sandsynligvis skyldtes »Begjærligheden« blandt andet den uhyggelige stemning hjemme, hvor kongens hustru til venstre hånd, Kirsten Munk, gjorde livet surt for hele den kongelige familie. Christian V's hofhistoriker, konferensråd Niels Slange, fortæller, at han »med skikkeligt Følge blev udsendt til dend svenske Kong Gustav Adolphs Leyer ... for der, udi hans Ungdom at lære, hvorledes een Kriigs-Magt siden skulde regieres og anføres. Prinzen blef der, ikke alleeneste af bemeldte svenske Konge meget afholdt, men endogsaa af dend ganske Leyer høyt elsket, agtet og æret«.

I spansk tjeneste gjorde han senere så god brug af det lærte, at han blev anfører for flere regimenter – både rytteri og fodfolk – og gjorde sig yderst fordelagtigt bemærket.

Hertug Ulriks død

Alt tegnede sig så lyst men endte brat med en sørgelig begivenhed, beskrevet af Holberg: »Den tredie Kongelig Printz (hertug Ulrik) begav sig 1632 uden Riget i Svensk tjeneste. Da han udi den stilstand, som Hertugen af Friedland 1633 havde sluttet med de Svenske i Slesien blev buden til giest hos de keyserlige Officiers Græv Schlich og Piccolomini, blev den tapere Printz, da han skulde tage afskeed med bemeldte Officiers, ihjelskudt af een, der lae skiult udi en grav, hans legem blev derefter førdt til Hamburg og derfra til Kiøbenhavn. Hans død

blev meget begrædt, efterdi han var en tapper og forstandig Herre.«

En samtidig tysksproget beretning, der er anonym, fortæller også, at Piccolomini dybt beklagede det skete. Han havde intet vidst om anslaget »wers glauben wil«. Beretningen mere end antyder, at de kejserlige var bange for den unge helt og ville rydde ham af vejen. »Lad anklage nå Gud i det Høje, og lad hans hævn ramme dem«.

Det vides ikke med sikkerhed, men overleveringen fortæller, at det er Hans Ulrik Gyldenløve (1615-1945), der ses dansende sammen med sin hustru Regitze Grubbe (1618-1689). Maleri af Karel van Mander. (Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg).

Efterretningen om hertugens bratte død gjorde kong Christian »synderlig bevæget«, og han indbød nær og fjern til en storstilet sørgehøjtidelighed, hvorunder kisten blev hensat i kongens kapel i Roskilde Domkirke.

Ulrik Christian Gyldenløve

Mens den udvalgte kronprins, Christian, som kongen oprindeligt havde været så stolt af, var godt igang med at drikke sig ihjel, var der anderledes tømmer i »tvilling« Ulrik Christian Gyldenløve. Han var en ansvarsbevidst ung mand, der havde forstået at drage nytte af sin gode uddannelse. Intet under, at kongen nu satte sit håb til ham.

Han sørgede for standsmæssige gårde til ham, gjorde ham både til hofjunker og hofmarskal og tog ham med sig på rejse til Tyskland. Som udsendt forhandler til europæiske fyrstehuse viste han sig tilliden værdig. Den spanske statsholder i Bruxelles blev opmærksom på den unge mands kvaliteter. I et brev til Christian foreslog man, at »friherre G.« skulle træde i spansk tjeneste. Kongen sagde gladeligt ja ud fra den betragtning, at en personlig forbindelse med de magtfulde spaniere ville være en diplomatisk gevinst.

Så blev da Ulrik Christian ikke alene den spanske konges hofmarskal, men lod sig også uførtrodt udnævne

Ulrik Christian Gyldenløve (1630-1658) ses her malet af Abraham Wuchter. (Statens Museum for Kunst).

til nøjagtig det samme, som broderen havde været: »Krieg Obristen über etliche Regimenter zu Ross und zu Fuss«, uden at lade sig skræmme af attentatet på hertugen, som han selv syv år tidligere havde været øjenvidne til. Men han var frygtløs og optimistisk som også kong Christian, der profeterede, at sønnen ville »komme til at nyde stor Lykke«.

Bente Luft

Lykken blev det nu så som så med. Ulrik Christian var dybt forelsket i en tolderdatter fra Helsingør, Bente Luft, og hun gengældte hans følelser, men kongen satte sig energisk imod et så ringe parti ... gjorde tvært imod hvad han kunne for at skille dem ad. Ikke desto mindre opgav de ikke hinanden, og hun rejste med Ulrik Christian, så tit det lod sig gøre ... sandsynligvis også på den rejse, der blev hans sidste.

Ulrik Christians død

Det var meningen, at han skulle hverve 3.000 mand i Danmark og stille med dem i de spanske Nederlande. Men det gik trægt med hvervningen. Han fik dog samlet sig en beskeden hær på 600 ryttere og drog afsted. Men krigstogtet blev ikke af lang varighed. Flokken løb ind i et overraskelsesangreb, og det viste sig tydeligt, at mændene ikke var de 10 til 20 Gylden værd, Ulrik Christian havde måttet tilbyde. Uvante med krig tabte lejesoldaterne modet ... fulgte ikke deres oberst, da han for at opildne dem sprang på en usadlet hest og stormede frem. Alene – omgivet af fjender til alle sider – ramtes han af tre skud,

hvoraf et gik gennem hovedet. Han segnede død om, niogtyve år gammel og kun syv år efter, at hertug Ulrik opgav »sin fyrstelige Aand«.

Ulrik Christian havde bestemt, at Bente skulle arve alt, hvis han faldt i krigen. De nødvendige papirer var deponerede hos vekselereren Leonhardt Marselis i Hamburg. Men kongen rekvirerede straks alt, hvad Ulrik Christian havde betroet vekselereren. Først »svogeren« Frederik III gjorde senere uretten så nogenlunde god igen.

Hans Ulrik Gyldenløve

Hans Ulrik Gyldenløve var fire år yngre end sine »tvillinge«-brødre. Hans mor hed Karen Andersdatter og var trolovet med en præst i Køge, da Christian fik øje på hende. Dermed var det sket med den forlovelse som hendes far – en skriver på Holmen – havde bragt i stand. Ni måneder senere fødte Karen et drengebarn, og hvad var vel mere nærliggende end at kalde ham Ulrik!

For variationens skyld blev det denne gang til Hans Ulrik Gyldenløve. Moderen blev brat kasseret, da Christian forelskede sig og – mere eller mindre – giftede sig med adelsdamen Kirsten Munk. Femten år senere blev også hun sendt af gårde. Denne gang var det imidlertid *hende*, der var utro; men først nåede hun at barsle hele tolv gange, fortrinsvis med piger, og ingen af hendes sønner kom til at hedde Ulrik.

Admiral Hans Ulrik

Hans Ulriks udvikling var så temmelig mislykket trods fremragende lærere og

Kobberstikkeren Haas stak dette billede efter en original af Ulrik Christian Gyldenløve i 1753. (Det kgl. Bibliotek).

faderens anstrengelser. Forsøgsvis blev han sendt med bror Frederik til Frankrig, men rejsen formåede ikke at slibe kanterne af ham. Han svirede og jagtede damer, så Christian måtte lade ham komme hjem.

Så blev den besværlige fyr sat i »admirallære« på Holmen og i Tøjhuset ... måske ville det hjælpe at give ham et ansvar? Alt for tidligt udnævnes han til viceadmiral på »Norske Løve«, et af flådens stolteste skibe. Færden gik til Spanien, hvor Hannibal Sehested skulle tiltræde som diplomat. Corfitz Ulfeldts gode ven, lægen Otto Sperling, var ombord og lagde i sine erindringer ikke skjul på sin mening om Hans Ulriks admiralsevner.

Mens eskadren stod for fulde sejl, prøvede matematikeren Poul Würtz at indvie ham i navigationens ABC, men »vergeblich, er hatte kein gehirn und Ingenium dazu«. Det gik altså ikke, men kongen forbarmede sig over ham og gjorde ham til lensmand over Kronborg og Frederiksborg. Der er grund til at tro, at såvel hans undergivne som hans unge hustru, Regitze Grubbe, åndede lettet op, da han forsviret og udlevet bukkede under for en vattersot, også *han* kun niogtyve år gammel.

Fru Regitze var nu heller ikke selv for god. Hun endte sine dage på Bornholm, hvortil hun var forvist efter at have forsøgt sig som giftmorderske!

Ulrik Christian Gyldenløve

Kongens sidstfødte barn var Vibeke Kruses søn. Hun var tilsyneladende intrigeret ind i den kongelige seng af Kirsten Munks handlekraftige mor, fru Ellen Marsvin, som modtræk i

skænderiet om hvem, der var utro mod hvem. Vibeke havde været så rart nemt for hånden, idet hun var en af fru Kirstens piger. Men hun viste sig også at være trofast. Hun holdt stand ved Christians side til det sidste. Hun var selv dødssyg, da han i 1648 lukkede sine øjne ... eller som Otto Sperling nok så kynisk pointerer, det ene han havde i behold efter søslaget på Kolberger Heide.

Vibeke søn kom *også* til at hedde Ulrik Christian Gyldenløve, endda medens navnebroderen endnu levede i bedste velgående, idet den lille blev født 1630, og Ulrik Christian »den første« blev dræbt 1640. Da han var seks, kom han i huset hos bispener Brochmand, hvor håndplukkede pædagoger underviste ham: så vidt det nu lod sig gøre, og tolv år gammel begyndte han sin akademitid i Sorø. Han var en vild krabat – utilbøjelig til at indordne sig – og satte sine professorer og sin far grå hår i hovedet.

Uddannelse

Riget fattedes penge, og rigsrådet var karrig med bevillingerne. Til sin svigersøn, Corfitz Ulfeldt, skrev kongen: »Ham kan jeg intet kaste ud for svinene, men faar at holde ham udenlands at han kan se og lære noget til at tjene dem, som i sin tid begjærer hans tjeneste« ... Brevet må have gjort sin gavn, for ud kom han da, tilmed til Leydens berømte universitet, hvor han blandt andet undervistes i fortifikation, altså læren om forsvarsværker, og det har givetvis fanget hans interesse.

Krigsførelse tiltrak ham, og han omstod sin barndoms vildskab i stort personligt mod. Da Christian – en-

som, bitter og syg – tilbragte sin sidste jul på Frederiksborg slot, var det den nu så lovende Ulrik Christian, der var hos ham. Alt i alt må han have voldt faderen mere glæde end sorg, efterhånden som læsning var blevet afløst af praktisk krigstjeneste, der unægtelig lå bedre for ham.

Den sidste Ulriks død

Da Ulrik var enogtyve, maledede Wuchters ham som chef for et spansk rytterregiment, og han havde forlængst tjent sine sporer, da Danmark under Frederik den Tredie erklærede Sverige krig 1657. Han var næstkommanderende i Skaane, hvor den danske felthær kæmpede bravt. Senere møder man Ulrik Christian under Københavns belejring. Med sine mænd foretog han modigt fremstød efter fremstød, og efter en fortjenestfuld indsats døde han ved juletid af overanstrengelse og af »ein wüstes Leben«. Heller ikke han slap uden dette eftermæle! Men de københavnske borgere lagde mere vægt på hans tapperhed, end på hans privatliv og sørgede oprigtigt over hans død.

Mens kong Christian trods sit modgangsfyldte krigerliv nåede at blive enoghalvfjerds år gammel, fik hans fire Ulrik-sønner kun en gennemsnitlig levetid på stakkels femogtyve år. Alt i alt en sørgelig historie!

Fattigjagt

1700-tallet

Rasmus Adamsen og Christian Hansen blev i 1741 dømt for betleri, dvs. tiggeri, og indsat i det i 1739 nyindrettede Tugt- og manufakturhus på Møn. Men her havde åbenbart ingen af de to herrer lyst til at opholde sig, for allerede samme år stak de af herfra og i en skrivelse til politimesteren i Stege fik de to rømningsmænd følgende beskrivelse:

Rasmus »er omtrent 40 aar gammel, lav af statur, noget krumrygget, har et sort slæt haar, stammer meget i sin tale, har fange-klæder paa nemlig: kofte buxer af hvidagtig filt«. Christian Hansen, der var fra Kalundborg-egnen, havde fået følgeskab til Møn af både sin moder og broder. Han »er omtrent 20 aar gammel, liden af vækst, blegagtig af ansigt, har lysebrun haar, en brun dragettes kiol og buxer, en sribet linnet vækst, stiller sig meget ærbar an«.

Tugthuset på Møn

Tugt- og manufakturhuset på Møn var oprettet som straffe- og tvangsarbejdsanstalt for småkriminelle, løsgængere og omvandrende betlere, hvor de indsatte skulle arbejde for føde og husly. Deraf betegnelsen manufaktur, altså et sted, hvor der kunne produceres. Den grundlæggende tanke bag anlæggelsen af disse institutioner var da også, foruden betleriets afskaffelse, at tiggere og løsgængere repræsenterede en hidtil uudnyttet arbejdskraftreserve, som kunne bruges i samfundets tjeneste. Omvandrende tiggere blev i følge 1700-tallets fattiglovgivning betragtet som arbejdsføre og asociale elementer og dermed som uværdige til understøttelse via sognenes fattigforsorg.

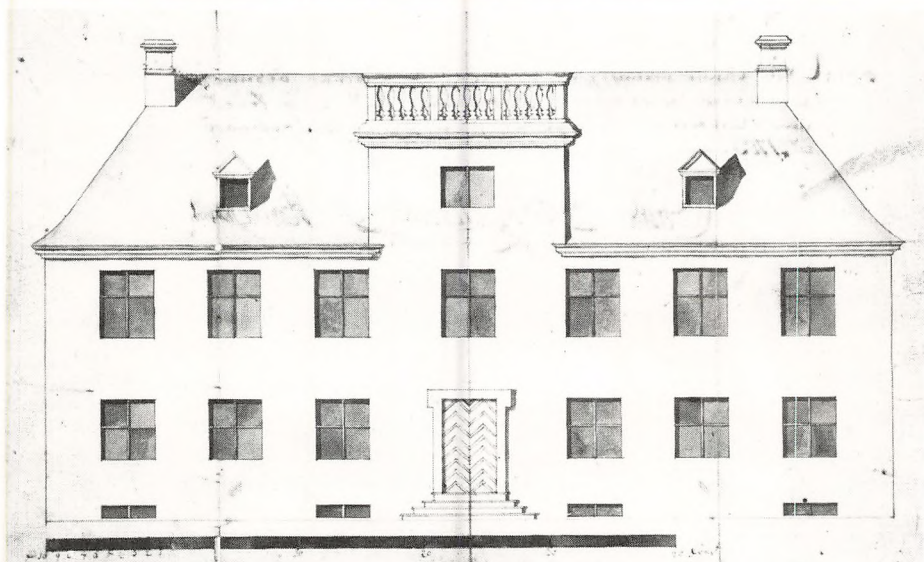
I midten af 1700-tallet var det almindeligt at anbringe arrestanterne til tvangsarbejde på livstid eller ubestemt

I 1790 iværksattes på Sjælland en regulær jagt på fattige. Hensigten var dels at komme de omstrejfende fattigbander til livs, dels at skaffe arbejdskraft til forskellige samfundsinstitutioner som fx. Tugt- og manufakturhuset på Møn.

Arkivleder, cand. mag. Bente Dahl Hansen beretter her om nogle af disse »betler«-skæbner og om baggrunden.

Invalideret tigger på alfarvej. Udsnit af Pontoppidans Danske Atlas, 1767. (Foto: Mona Bitsch).

Tugt- og manufakturhuset på Møn opførtes 1703-1705. Oprindeligt benyttedes bygningen som navigationsskole i henhold til den af Rentekammeret godkendte tegning. (Foto: Landsarkivet for Sjælland).

tid, således også Anniche Eriksdatter, der var arbejdsanstaltens første fange. Hun var blevet fremsendt af fattiginpektørerne for Ringsted herred dels for at have ført et forargerligt levned og dels for i en del år at have betlet.

I 1774 søgte Anniche Eriksdatter fattigdirektørerne i København om benådning og løsladelse, idet hun havde opnået en fin anbefaling fra anstaltens ledelse for god opførsel og for at have udvist stor flid og dygtighed i det daglige arbejde. Løsladelsen blev ikke givet, men der skulle dog gives hende håb om at kunne frigives om nogle år, hvis hun fortsatte på samme måde. Årsagen til afslaget var, at hun var arbejdsanstaltens flittigste og dygtigste beboer og derfor ikke kunne undværes i produktionen.

En anden arrestant var Elisabeth

Hirsch, hvis fader, kaptajn Hirsch, ved henvendelse til kongen havde fået sin 24-årige datter anbragt til bod og bedding også på ubestemt tid, fordi hun to gange havde ladet sig besvangre af »lidelige og gemene karle«.

Manufakturhusets kvindelige klientel var i 1740'erne for en meget stor del kvinder, hvis skæbne og forseelse mindede om Anniche Eriksdatter og Elisabeth Hirsch, idet børn født uden for ægteskab var et samfundsmæssigt økonomisk forsørgelsesproblem, som de herskende moralnormer blev afpasset efter. Den ugifte mor blev udstødt af det samfund, som hun før graviditeten fungerede i.

Var hun fra de sociale lavere lag gjorde den ofte idømte lejermålsbøde hende endnu fattigere, og det var et problem for hende at få tjeneste et

sted, hvor barnet kunne medbringes. Hvis hun var rask og arbejdsfør kunne hun ikke opnå hjælp fra den offentlige fattigforsorg.

De muligheder 1700-tallet derfor gav den ugifte, gravide kvinde var fødsel i dølgsmål og med efterfølgende drab eller udsættelse af det nyfødte barn; en anden mulighed var tugt- og manufakturhusene for der at forsørge sig selv og barnet; endelig var der landevejen med betleri og prostitution som levevej.

Det offentlige fattigvæsen

Det offentlige fattigvæsen opererede i 1700-tallet med flere forsørgelsesformer. De to forordninger af 24. september 1708 om henholdsvis betlere i København og betlere i det øvrige Danmark, samt ikke mindst de efterfølgende love fra 1730'erne medførte i teori og praksis et brud med fortidens fattigforsorg. Betleri skulle generelt ophøre samtidig med, at de fattige, der på grund af alder eller sygdom faldt ind under betegnelsen »værdigt trængende« og således af lovlige årsager ikke kunne forsørge sig selv, fik ret til at blive forsørget af en offentlig fattigkasse, hvis indtægter nu ikke længere udelukkende skulle bero på privat godgørenhed.

Den offentlige forsorg af gamle, forældreløse børn og af staklerne, dvs. blinde, døve, sindssyge, åndssvage, fysisk invaliderede og andre syge mennesker, bestod overvejende i en individuel hjemmeforsorg i form af kost og/eller pengeydelse, men disse »rette almisselemmer« kunne også i den begrænsede udstrækning, der var plads, optages i hospitaler og fattighuse.

I modsætning til det lovlige, lokalt organiserede betleri, der eksisterede før 1708, kom myndighederne nu til at stå mellem almisseyder og nyder og overtog begge parter tidligere selvbestemmelsesret med hensyn til hvornår og hvor meget samt til hvem og af hvem, der skulle ydes.

Det omvandrende proletariat

Det var dog langt fra alle samfundets fattige, der var så heldige at kunne erklæres »værdigt trængende«, og for dem var der i realiteten kun en levevej. Det var at drage ud på landevejene og hutle sig igennem ved forskellige grader af betleri, ofte kombineret med forskelligt lejlighedsarbejde, prostitution og kriminalitet m.v.

Det historiske kildemateriale til belysning af denne anonyme gruppe af såkaldte uværdige, som levede deres liv helt eller delvist på landevejen, er særdeles sparsomt og spredt. Men via den del der kom i berøring med politimæssige myndigheder samt tugt- og manufakturhusene kan vi få et lille indtryk af, hvad det var for mennesker, hvad de levede af, hvad årsagerne og baggrunden var for deres omflakkende tilværelse, som for de fleste formentlig har været en barsk og lidet attraktiv livsform.

For dette forbudte omvandrende proletariat var der fra statsmagtens side som nævnt også tænkt på en vis form for forsørgelse, nemlig via de såkaldte tugt- og manufakturhuse, og for at skaffe arbejdskraft til manufakturproduktionen i disse institutioner foranstaltede man undertiden decide-rede klapjagter på betlere.

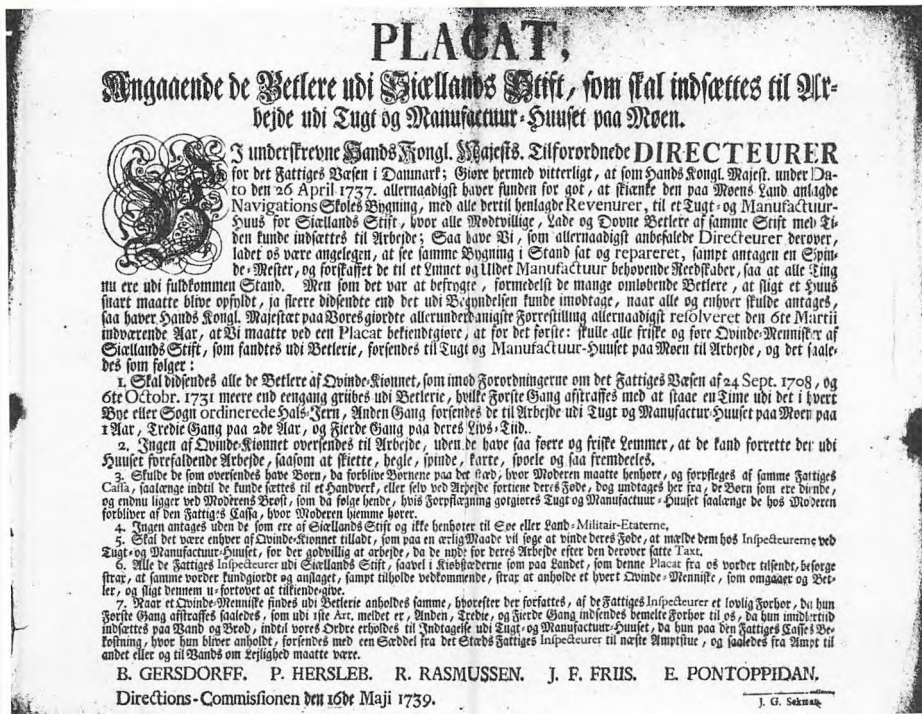
1750 forlængedes bygningen, der på dette tidspunkt var blevet indrettet til tugt- og manufakturhus. (Ældre foto, udateret, Møns Museum).

Stege. Sinsdssygeanstalten

Endelig i 1851 fik bygningen en ny funktion: Det blev nu plejehjem for sindssyge. Bygningen eksisterer endnu i dag i Stege, Langgade 59. (Det kongelige Biblioteks billedsamling).

Plakat vedr. oprettelsen af Tugt- og manufakturhuset på Møn, 1739.

Betteljagten 1790

Mandag den 19. april 1790 skulle der overalt i Sjællands stift, ifølge en cirkulæreskrivelse fra Danske Kancelli til amtmænd, grever og baroner, iværksættes en omfattende jagt på arbejdsdygtige tiggere. De herved anholdte og dømte skulle føres til Tugt-, rasp- og forbedringshuset i København. Den officielle begrundelse for betteljagten var, at der især fra skovegne indløb klager over de mange føde og stærke betlere og lediggængere, som strejfede om og truede folk med ulykke, hvis de ikke ville give, hvad de forlangte.

Resultaterne af denne storstilede menneskejagt fremgår af politiets for-

hørsmateriale samt materiale fra tugthusenes arkiver, såsom mandtalsprotokoller og fangefortegnelser.

Hvis man på et kort markerer, hvor de enkelte fanger blev pågrebet, så vil man finde en koncentration af anholdelser i et bredt bælte syd og vest for København i Gl. Roskilde amt strækende sig fra Køge bugt over til og op langs med Roskilde fjord. En ret stor del af disse betlere angav at være hjemmehørende i København, hvorfra de i perioder gik ud på landet for at betle. De fleste andre, som under politiforhøret har meddelt et fast tilknytningssted, var hjemmehørende i Nordsjælland eller samme område, som de var opbragt fra.

Vest for Gl. Roskilde amt var det især i egnene omkring Ringsted og Slagelse samt området nord for Sorø, at de anholdte betlere befandt sig. Endvidere bidrog områderne i og omkring købstæderne Næstved, Holbæk, Helsingør samt Frederiksborg slot mere eller mindre til at befolke tvangsarbejdsanstalterne i 1790.

Men trods de centrale myndigheders anstrengelser for at iværksætte jagten overalt på Sjælland samtidig, så viser resultatet, at der enten ikke overalt var så mange ombløende arbejdsføre betlere, som der klagedes over, eller også har det ikke været muligt at gennemføre en generel ordre i praksis, måske på grund af manglende lønnet mandskab og vilje i kædens nederste led, der bestod af udkommanderede sognefogeder, oldermænd og andre bønder.

Der kan spores flere årsager til befolkningens uvilje til at pågribe og aflevere betlere til myndighederne, f.eks. angst for senere hævnakter eller medlidenhed med betleren, men især besværet og transportomkostningerne ved en betlers pågribelse og videre transport til nærmeste politimyndighed har virkelig vejet tungt. Det var lettere, billigere og mindre risikofyldt at give en almisse for at få betleren til at drage videre til næste by, idet de betlere, der magtede det, ganske givet havde sat sig til modværge frem for frivilligt at følge med til gabestok, fangehul og tvangsarbejde.

Præsten i Kalundborg udtrykte det sådan, at når vejen til nærmeste øvrighed var for lang, hvad den ofte var, så »ville bonden før lade betlerne løbe end påtage sig den besværing«.

Hvem blev pågrebet?

Betteljagten samlede resultat var på ca. 250 personer, hvoraf en del blev sorteret fra under politiforhørene. I alt 112 mænd og 104 kvinder blev indsat i Tugt-, rasp- og forbedringshuset i København. Der var altså tale om en ligelig kønsfordeling i modsætning til de offentligt understøttede almisselemmer i sognene. Her var ca. $\frac{2}{3}$ kvinder.

Kønsfordelingen var derimod ikke helt så lige inden for de forskellige aldersgrupper, idet kvinderne var i overtal indtil omkring 50 års alderen, hvorefter antallet af mænd var stigende i forhold til kvinderne. Gennemsnitsalderen lå da også noget lavere for kvinderne (35,5 år) end for mændene (41,4 år).

At kvindernes antal aftager med alderen kan naturligvis have flere årsager. En af dem er nok som omtalt indledningsvis, at en ret stor del kvinder i den fødedygtige alder måtte ty til landevejen på grund af graviditet og barnefødsler uden for ægteskabet, idet der i politiforhørene ofte står anført om kvindelige arrestanter, at hun er frugtsommelig eller har uægte børn med sig.

En anden nærliggende forklaring må ses i sammenhæng med den rent faktiske kendsgerning, at flere kvinder end mænd nød offentlig fattigunderstøttelse under en eller anden form, og at de offentligt understøttede overvejende lå uden for den normalt arbejdsføre aldersgruppe. Om det har været lettere for ældre kvinder end for mænd at opnå denne understøttelse eller om kvinderne, som i øvrigt nok har været i reelt overtal, i forbindelse med svigtende helbred foretrak at affinde sig med tingenes tilstand og forblive in-

Vrensteds sogns fattiges omgangsbotte. Anno 1721. Indsamlingsbøsse af messing og med indgraveret tekst og tegning af en tigger med hatten i den ene hånd og en bøsse i den anden. (Vendssyssel historiske Museum).

densogns frem for den friere, men nok så barske tilværelse som omvandrende tigger, kan der kun gisnes om.

Om den aldersmæssige fordeling i øvrigt kan det siges, at $\frac{1}{4}$ af de indsatte betlere var i alderen 15-65 år, der under bedre økonomiske og sociale forhold må regnes til den arbejdsføre gruppe. Børn og unge op til 15 år udgør ca. 15% af det samlede antal fanger. Nogle var i følge med forældrene eller som oftest kun moderen; enkelte var tilsyneladende uden følgeskab af familie, fordi forældrene enten var døde eller så fattige, at børnene af nød var sendt ud for at skaffe føden til sig

selv. De sidste 10% bestod af gamle mennesker, overvejende mænd.

Arbejdssky?

De ovennævnte køns- og aldersfordelinger kunne vel forventes, når man kaster et blik på de grupper, som den offentlige forsorg dækkede eller især ikke dækkede. Den største gruppe, som forordningen af 1708 ikke omhandlede, er lokalsamfundets arbejdsløse. For dem var der kun hjælp at hente, når det lokale fattigvæsens bestyrere gik uden for lovens rammer ved uddeling af almisse, eller hvis man så igennem fingre med periodevis indensogns betlen.

Desværre er oplysningerne om fangernes helbredsmæssige tilstand oftest noget sparsomme eller tendentiøse. I politiforhørene har så godt som alle indsatte fanger principielt fået prædikater: arbejdsfør, mens fangerne selv hævdede det modsatte. Slagelse byfogeds politiforhørsprotokol er dog i denne forbindelse en undtagelse, da man her havde ulejligt »hr. chirurgus Guen« med at undersøge fangernes helbredstilstand, som kontrol af deres egne udsagn. Af i alt 12 voksne personer konstaterede kirurgen, at de 9 »virkelig« led af de angivne skavanker, hvilke tilfælde – som det oplystes – forbundet med fattigdom for det meste var byrdefuld, men dog tildels kunne læges og lindres, hvis omstændighederne tillod det.

Det var imidlertid ikke alle »deponenter«, der sendtes afsted til København. I politiforhørsprotokollerne samt i udskrifter herfra indsendt til forbedringshuset i København kan man se, at nogle var for gamle og sva-

Omvandrende skærslipperfamilie i gang med at tilberede et måltid mad. Var de mon kommet ærligt til gåsen, ville mange i samtiden nok spørge?

(Fra Ill. Tid. 1859-60, foto: Mona Bitsch).

gelige og dermed totalt uarbejdsdygtige; for andre lykkedes det at overbevise myndighederne om, at de var ude i lovligt ærinde – altså ikke for at betle – enten ved fremskaffelse af papirer, som de ikke havde på sig ved anholdelsen, eller ved vidneudsagn.

Den første gruppe, de uarbejdsdygtige, som udgjorde knapt halvdelen,

blev frigivet med en formaning om enten helt at afholde sig fra betleri, eller som tilfældet var med en 74-årig indsidder, en slags lejer, fra Store Karleby, ihvertfald afholde sig fra betleri uden for sognet. Af de resterende var to desertører, som returneredes direkte til henholdsvis militær og tugthus; fire havde indkøbsærinder i byen,

fire var på vej til nyt tjenestested, to var på vej hjem fra mandens arbejdsplads, seks var omvandrende syersker, vævere eller handlende i småkram og skilderi. Resten gives der ingen oplysning om.

Selvom politiforhørene er foretaget efter et nogenlunde ensartet skema, så er der alligevel variationer, ligesom ar-

restanternes svar eller manglende svar svinger. En del af svarene er endvidere præget af en vis tendens som følge af, at de pågrebne betlere naturligvis søgte at fremstille deres sag på heldigst mulige måde i håb om at undgå straf. Oplysninger om civilstand, beskæftigelses- og livsforhold i øvrigt, samt hvorfor og hvorlænge de havde betlet kan derfor ikke behandles statistisk, men kun anføres som eksempler på arrestanternes fremstilling af deres sag samt visse gennemgående træk i svarmaterialet.

Betlerliv

En meget stor del af arrestanterne erkendte at have betlet i en periode fra få måneder op til 10-12 år, en enkelt mente endog at have ernæret sig ved betleri i de sidste 20 år. I mange tilfælde angaves der supplerende næringsveje til betleriet, såsom handel med småkram, hvedebrød o.l. Der var omvandrende daglejere bl.a. tidligere soldater og matroser, som tog arbejde på gårdene, når der var noget at få, f.eks. tærsk- og høstarbejde, og i de mellemliggende perioder ernærede de sig ved betleri. En gik omkring og syede, en anden var skoflikker og en tredje maler, en fjerde parykmager, en femte skorstensbygger, en sjettede spillede på violin osv. I det hele taget var der mange, der begrundede deres omflakken med, at de ingen fast tjeneste kunne få, og at de i disse perioder betlede samtidig med, at de gik omkring og søgte arbejde.

Andre levede udelukkende af betleri, især fordi de af helbredsmæssige årsager ikke kunne passe et arbejde, eller for kvinderne og børnenes ved-

kommende, når forsørgeren var død eller forsvundet. Der var også en del, som endnu havde et fast tilholdssted, hvorfra de i perioder drog bort, specielt kom der mange fra København, som en eller flere gange om året gik ud på landet for at betle. Enkelte havde af ægteskabelige grunde forladt hjemmet, f.eks. fordi ægtefællen holdt til med en anden.

Fattigbander

En ting, myndighederne var meget opmærksomme på, var om betlerne dannede flok; næsten alle blev spurgt, om de var i følge med andre. Nord for Sorø i Døyringe blev der fanget fem betlere, som myndighederne anså for at stå i ledtog med hinanden, hvorfor de to mænd blev anset for så farlige, at de blev lagt i jern. Ydermere var den ene en tidligere stokhusfange, idet han for 11 år siden, mens han var ved husarerne, havde deltaget i en opstand. Det er nu ikke mange tiggerbander eller tidligere straffede personer, man træffer på i forhørs materialet, muligvis fordi arrestanterne naturligvis søgte at skjule sådanne yderligere belastende ting, og formentlig har det heller ikke været nogen let sag at pågribe en mere eller mindre organiseret flok.

Af de i alt 216 til København indsendte betlere var det langt fra alle, der forblev i Tugt-, rasp- og forbedringshuset. Alle arbejdsføre mænd, i alt 76, 35,2% af samtlige fanger, overførtes til Stokhuset, hvor de blev afleveret den 13. maj mod behørig kvittering. En gruppe på 20, overvejende kvindelige fanger, videreeksperederes og ankom til Møns tugt- og forbedringshus omkring 1. juni 1790. De resterende 120

personer forblev tilsyneladende i Københavns forbedringshus den idømte tid, medmindre de i mellemtiden havde skaffet sig et arbejde, der kunne føre til løsladelse. Heraf døde i alt 20, dvs. ca. 17%, i løbet af det første år. Her gik det naturligvis hårdest ud over de normalt svageste årgange, nemlig børn og unge under 15 år (25%) samt voksne over 50 år (45%).

Det ønske, som tugt- og manufakturhusene, også kaldet forbedringshusene, havde om stærke og friske betlere blev rent faktisk ikke opfyldt. Alene den høje dødelighedsprocent blandt de svageste aldersgrupper bekræfter dette. Nok var størstedelen i den arbejdsproduktive alder, men grundet de dårlige sociale og økonomiske livsvilkår led en del, sådan som kirurgen fra Slagelse udtalte, af skavanker, som tildels kunne læges og lindres, hvis omstændighederne tillod det.

Man kan dog ikke betegne flertallet som hjælpeløse og elendige stakler i 1700-tallets forstand, men snarere som en slags sociale tabere, hvor årsagsfaktorerne griber ind i hinanden, uden at det er til at sige hvilke, der kom først.

Kilder:

Ældre fængselsarkiver fra København og Møn samt sjællandske retsbetjentarkiver (Landsarkivet for Sjælland); Bente Dahl Hansen: Betler eller Almissem (1984).

Kvinder i middelalderen

Nanna Damsholt forsvarede i maj 1985 sin doktordisputats om kvindesyntet i dansk højmiddelalder.

Hvorfor brød middelalderlige munke sig ikke om kvinder? Hvem hittede på skrønen om, at Thyra Danebod byggede en vold? Kan mænd skrive kvindehistorie? – Disse og andre spørgsmål svarer historikeren Nanna Damsholt på i en samtale med Hans Munk Pedersen fra Siden Saxo. Nanna Damsholt er nybagt dr.phil. på en afhandling om kvindesyntet i dansk højmiddelalder.

Ingeborgs historie

Ingeborg blev født o. 1175. Hun var datter af kong Valdemar d. Store. I 1193, hvor hendes bror Knud havde efterfulgt Valdemar på tronen (i 1182), blev der friet til Ingeborg. Bejleren var ingen ringere end Filip d. 2. August, konge af Frankrig. Filip ønskede gennem et giftermål med den danske prin-

sesse at opnå et godt forhold til Danmark, hvilket havde betydning for hans planer om at erobre England. Det var således ikke kærlighed til den 16-17 årige pige, der drev den franske konge frem i bejlerrollen, men det var man vant til på den tid og i de kredse.

For kong Knud var der ingen tvivl om, at dette ærefulde frieri fra en af Europas stærkeste mænd skulle besvares positivt. Hvad Ingeborg mente om sagen, ved man ikke, men det er svært at forestille sig, at hun havde noget valg, og hun gjorde formentlig en dyd af nødvendigheden.

Brylluppet fandt sted i pomp og pragt i domkirken i Amiens i Frankrig 14. august 1193. Dagen efter fremkom de første rygter om, at Filip ønskede en skilsmisse. Rygterne viste sig at være sande: af en eller anden uransagelig grund kunne Filip ikke døje at være sammen med Ingeborg, som ellers gik for at være i besiddelse af både legemlig skønhed og indre dyder. Så slemt syntes det at have været, at Filip blev blegnet og rystede over hele kroppen

over at være sammen med sin dronning på kroningsdagen, dvs. dagen efter brylluppet.

For Ingeborg var denne udvikling katastrofal. De næste 20 år af hendes liv henslæbte hun under kummerlige forhold i fangenskab, mens pavestolen med vekslende energi og behjertethed forsøgte at få den hensynsløse Filip til at makke ret, ophæve skilsmissem og tilbagegive Ingeborg den retsmæssige position som dronning og hustru.

At Ingeborg i 1213 fik sin dronningseværdighed tilbage var imidlertid ikke et udtryk for, at Filip nu makkede ret og erkendte sine fejl. Atter var hans bevæggrunde politiske: der var opstået en mulighed for at genoplive de gamle planer om at erobre England, og igen var det opportunt med et godt forhold til den danske konge. Altså tog han den danske prinsesse til nåde, og Ingeborg var nok engang blevet en viljeløs brik i det europæiske stormagtspil.

Så vidt som til et samliv med Filip kom det dog ikke, og det var Ingeborg nok den sidste til at beklage. Hun fik sin frihed og anerkendelse som dronning tilbage, og hun levede tilsyneladende et fredfyldt liv til sin død i 1237.

Den danske prinsesse Ingeborg blev i 1193 gift med den franske konge Filip 2. August. Næppe var brylluppet overstået, før Filip krævede skilsmisse,

og i 20 år måtte Ingeborg i fangenskab vente på at få sin dronningseværdighed. Illustrationen stammer fra 1780'erne. (Scriptores Rerum Danicarum).

Hvorfra kender vi historien om Ingeborgs ulykkelige ægteskab med kong Filip?

Da både pave Cølestin 3. og pave Innocens 3. var indblandet i sagen om Ingeborgs ægteskab, har der aflejret sig ganske meget materiale herom ved Vatikanet. Der er også omtaler i samtidige krøniker, og der findes et par breve, som muligvis er skrevet eller dikteret af Ingeborg selv.

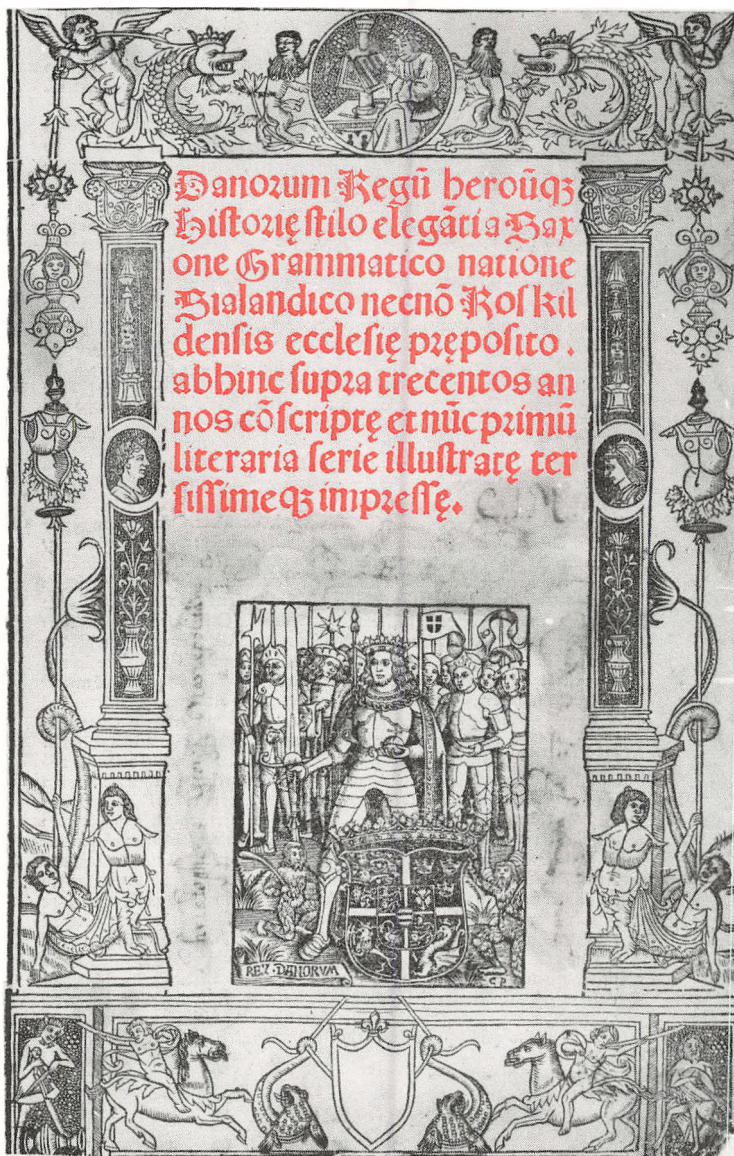
Men den danske hovedkilde til sagen er abbed Vilhelms breve. Abbed Vilhelm (død 1203) var den danske konges repræsentant i de forhandlinger, der fra dansk side på Ingeborgs vegne førtes ved det franske hof og ved pavehoffet, og nogle af hans breve omhandler sagen om Ingeborg.

Du har i din doktordisputats »Kvindedilledet i dansk højmiddelalder« bl.a. beskæftiget dig med abbed Vilhelms brevsamling og dermed med sagen om Ingeborg. Du skriver, at Vilhelms breve egentlig handler mere om ham selv end om Ingeborg. Hvilken betydning får det for billedet af Ingeborg?

Vilhelm fremstiller sagen på den måde, at han var med til at sørge for, at ægteskabet kom i stand. Han var fransk af fødsel og havde sine forbindelser. Hvis det var endt godt, ville det have været en fantastisk fjer i hatten for ham. Til gengæld er han også nødt til at fortælle, at det går dårligt. Da Ingeborg er blevet forstødt, taler han om blod, der er kommet på hans hænder – han tager ansvaret.

Som engageret part i sagen er det vel naturligt, at han interesserer sig mest for sin egen rolle, og derved kan han have tilpasset billedet af Ingeborg, så det passer ind i hans kram.

Men jeg tror egentlig også, at Vil-

Nanna Damsholt gennemgår i sin disputats en række litterære tekster fra middelalderen, bl.a. de to krønikeskrivere Svend Aggesens og Saxos Danmarkshistorier.

Saxo skrev sin *Gesta Danorum* omkring 1200. Heri optræder både mænd

og kvinder, men det var absolut de første der havde hovedrollerne. På titelbladet på Christiern Peder:sens Saxo-udgave fra 1514 ses den skrivende Saxo øverst. Hovedbilledet viser Christian II i fuld krigsudrustning. (Det kgl. Bibliotek).

helm mere i handling end nødvendigvis i breve har været med til at forme Ingeborgs opfattelse af sig selv og sin rolle. Der har ikke nødvendigvis været noget skel mellem den påvirkning, han har ment, Ingeborg skulle have, og så den måde, han fremstiller hende på i brevene. Jeg tror, at Vilhelm gerne har villet fremstille Ingeborg som en kongedatter, der har levet op til sit store ansvar som kvinde i kongefamilien. Hun ofrede sig, kan man sige, for den sag, som nu var kongeslægtsens og landets. Og det er jo et kvindesyn, man må regne med har passet ind i Vilhelms verdensopfattelse overhovedet.

Du finder, at Vilhelm har et ret positivt syn på kvinder. Hvorfor?

Det positive ligger efter min mening i, at han i nogle retslige dokumenter viser, at kvinder også er mennesker på en eller anden måde. Der er forskellige kvindesyn i den europæiske kirketradition, og man kan sige, at Vilhelm har valgt at gå ind på den mere humane linje. Det er selvfølgelig dette valg, som er interessant, og jeg vil nævne et par faktorer, der kan have haft betydning for dette valg.

Vilhelm tilhørte Augustinerordenen, og denne ordens placering i forhold til andre munkeordener har haft betydning for det ret humane kvindesyn. Cistercienserne levede jo i en lukket klosterverden, hvorimod augustinerne ved siden af at være munke også var præsteviede og betjente sognekirker rundt omkring. Og dermed mener jeg, at de havde mere kontakt med livet uden for klostrene.

En anden faktor er vel det, jeg vil kalde en vid menneskelig horisont. Vilhelm havde et dramatisk og politisk spændende liv bag sig. Han kom i mange forskellige miljøer, og han blev

brugt som diplomat. Dette har givet ham den vide horisont og en større generøsitet over for mennesker i almindelighed, og det har bidraget til en større forståelse for kønnene og forholdet mellem dem.

Du antydede, at f.eks. cistercienser-munkene var mere kvindeffjendske. Skyldtes det deres frygt for at bryde cølibatet eller skyldtes det den manglende forbindelse til det virkelige liv?

Jeg vil tro, at der er tale om begge dele. Men jeg tror, at cølibatet, som også augustinerne var underlagt, er væsentlig i denne forbindelse. Når seksuel afholdenhed var et af de krav, en munk skulle stille til sig selv, må det andet køn nødvendigvis fremstå som en fristelse. Man har ført sine egne drifter og længsler over på andre, i kvindekønnet, således at det er det, der er det onde og farlige. Hvorom alting er, er den danske cisterciensertradition præget af kvindeffjendskhed.

Homoseksualitet er vist lidt tabu, også i munkenes skrifter, men det har med garanti været lige så stor en fristelse.

Hvad betød kristendommens gennemførelse for kvindesyndet?

De mennesker, der har formuleret kvindesyndet hos nogle betydningsfulde institutioner i samfundet, har en forestilling om, at kvinden bør være underordnet og skal spille en bestemt rolle i forhold til manden og samfundet. Hvorvidt dette syn er påvirket af overgangen til kristendommen, er meget svært at sige, da vores skriftkultur er samtidig med indførelsen af kristendommen.

Hvis man skal opregne plusser og minusser m.h.t. det kristne kvindesynd, må man på plussiden opregne, at alle mennesker er lige over for Gud. Det

*Hovedkilden til historien om Ingeborg stammer fra abbed Vilhelms breve. Abbed Vilhelm findes afbildet i *Scriptores Rerum Danicarum* fra 1780'erne.*

er en tro, som regner det enkelte individ for noget, uanset social status og uanset køn. Det burde jo være positivt i kvindesammenhæng, og jeg mener også, at det har været det i adskillige tilfælde.

Men i det omfang, kristendommen har haft indflydelse på samfundets funktioner, forekommer det mig ikke, at det er denne evangeliske opfattelse, der har sat sig spor. Kun i ny og næ kan man se nogle tendenser til, at kirken indflydelse har været til fordel for kvinden.

Jeg opfatter samfundet både før og

efter kristendommen som værende præget af det patriarkalske system, hvor faderen styrer, og hvor kvinder, unge mænd osv. er underordnede.

Hos de to middelalderhistorikere Sven Aggesen og Saxo får vi at vide, at Thyra Danebod byggede en vold til værn mod tyskerne. I dag er vi tilbøjelige til at tro, at det er en skrøne, de to herrer har hittet på. Hvad var formålet med at bringe sådan en historie?

Fædrelandets historie er det centrale for Sven Aggesen og Saxo. Grænsekampe og forholdet til udlandet vil derfor komme til at spille en stor rolle, da det er her, det danske finder sin form.

Forholdet til Tyskland var betydningsfuldt i valdemartiden. Den danske kongeslægt havde forskellige relationer, bl.a. ægteskabsrelationer, til det tyske område, og europæiske konflikter kom ofte til at afspejle sig i Danmarks forhold til Tyskland. Emnet var altså varmt, og det skulle formuleres på en eller anden måde.

Og her kommer Thyra ind i billedet. Der har måske været et sagn om, at der blev bygget en vold, og at Thyra havde noget med det at gøre. Dette sagn er så blevet taget op, først hos Sven Aggesen. Hos Sven skildres Thyra som en handlekraftig, klog kvinde. Hun er sin mand Gorm overlegen, og hun beskrives med en begejstring, som havde hun været en mand.

Hos Saxo derimod er skildringen mindre positiv. Det anføres, at Thyra påbegyndte bygningen af Dannevirke, men det var kong Valdemar og biskop Absalon, der med mandekløgt fuldførte Thyras lidt ufuldkomne værk.

Denne forskel i de to krønikeskrivers behandling af Thyra-figuren kan måske forklares ved, at Aggesen og

Saxo henvendte sig til forskellige magtfaktorer ved hoffet.

Thyra-figuren hos Sven Aggesen har jeg fundet spændende, fordi den bruges til at vise en bestemt side af den danske politik over for Tyskland. Dette forhold belyses i to parallelfigurer. Den ene er Uffe hin Spage, som repræsenterer den danske styrke, trods og mandighed. Den anden er Thyra, som klarer sig over for den tyske kejser med list. Det sidste er nok den mest realistiske beskrivelse af forholdet mellem dansk og tysk. Vi var ikke altid lige fine i midlerne, vi snød tyskerne, hvor vi kunne komme afsted med det.

Havde de økonomiske forhold indflydelse på kvindesyntet?

Det har ikke været muligt for mig at påpege, at det har været tilfældet. De tekster, jeg har arbejdet med, er fra o. 1200, og vi har netop i valdemarstiden en form for højkonjunktur. For mig at se viser denne højkonjunktur sig tydeligst deri, at vi har en litterær blomstring. I tiden efter, hvor litteraturen er mere tilbageskuende, kan der måske være tale om en let kvindefjendsk tendens. Men det er svært at dokumentere.

Hvis vi ser på problematikken ud fra vores egen tid, kan vi erfare, at man i 60'erne og 70'ernes højkonjunktur havde en meget generøs holdning over for nye initiativer og holdninger. Et samfund er mere storsindet, når man ikke skal slås så meget for brødet. Måske har det også været sådan i middelalderen.

Kilderne til middelalderens historie er få. Er det muligt ud fra få personers skriftlige efterladenskaber at få et dækkende billede af det fremherskende kvindesynt?

Den myndige kvinde på billedet skal forestille Thyra Danebod i færd med at vejlede sine undersåtter i bygningen af Dannevirke. I virkeligheden ved man ikke andet om Thyra, end at hendes navn står på den lille Jellingesten. (Ill. af Louis Moe).

Problemet med middelalderen er altid, at vi ikke ved ret meget, og at det er svært at bedømme kildematerialets repræsentativitet. Men hvis vi tager de danske kilder og sammenholder dem med kilder fra det øvrige Europa, kan man med en vis sikkerhed bestemme det kvindesynt, der var gældende inden for statsmagten og kirken. Altså at kvinden over for Gud var næsten ligestillet med manden, og at hun i jordelivet var underordnet manden.

Men hvordan opfattede de almindelige mennesker kvinden? Hvordan kvinderne opfattede sig selv, er det næsten ikke til at sige noget om. Men de fleste, både mænd og kvinder, havde vel den opfattelse, at kvinderne havde deres rolle i samfundet, ligesom mændene havde deres. Middelalderen var meget præget af, at hvert menneske havde sin plads i tilværelsen. Det

var så kvindernes rolle at være mændene underordnet, føde børn og udføre forskellige andre funktioner. Hvis man overhovedet tænkte over det, har man sikkert tænkt på den måde.

Men hvordan havde kvinderne det så i virkeligheden?

Der er stor forskel på kvinderne i middelalderen. Opstillet som gruppe over for mænd optræder kvinderne i lovteksterne. Mænd må det og det, kvinder må det og det.

Men i det virkelige liv træder de sociale og geografiske forskelle frem, og man vil finde forskelle mellem ugifte piger, gifte kvinder og enker.

Med moderne kvindeøjne er *enkens* stilling den mest positive. Hun har overalt en relativ stor selvstændighed, både juridisk og økonomisk. Jeg ser det som et tegn på, at det mandstyrede samfund har en interesse i på

denne måde at beskytte ejendomsretten. Gården eller godset er i gode hænder hos en enke, indtil der kommer en anden mand og overtager det. Det fungerer helt fint.

Den gifte kvinde har generelt haft en underordnet stilling. Men jeg tror – og det er nok det mest provokerende, jeg vil sige i modsætning til andre kvindeforskere – at kvinder generelt har accepteret deres rolle. Jeg tror ikke, at historien er fuld af undertrykte kvindeoprør, som aldrig er nået frem til kilderne. Kvindeoprørene kommer netop i 19. og 20. århundrede, fordi kvinder har fået ændrede vilkår.

De ugifte kvinder har haft giftermålet at se frem til, og det har åbenbart været mere betydningsfuldt for dem end at begynde at skabe sig en selvstændig tilværelse.

Findes der kun to slags historier: en mandehistorie og en kvindehistorie, eller kan man også tænke sig en neutral historie?

Jeg kan simpelthen ikke forestille mig en neutral historieskrivning – hverken politisk neutral eller køns politisk neutral. Men problemet er interessant.

Hvad er det for en historie, børnene skal lære i skolen? Ville det ud fra et køns politisk synspunkt være en fordel, om man havde to parallelle versioner af historien: én skrevet fra et mandes synspunkt og én skrevet fra et kvindes synspunkt? Det tror jeg ville være ret forvirrende for de kommende slægter. Jeg finder det vigtigt, at kvinders syn på historien og kvinder som aktører i historien bliver integrerede i det, vi forstår ved danmarkshistorie. Men man kan ikke integrere noget, der ikke eksisterer, så derfor er det nødvendigt,

at vi får oparbejdet en kvindehistorie.

Er mænd ude af stand til at skrive historie, som kvinder kan bruge? Niels Skyum-Nielsen har f.eks. skrevet en bog, der hedder »Kvinde og slave«.

Jeg har tillid til, at mænd kan sætte sig ind i kvinders situation, ligesom kvinder har kunnet sætte sig ind i mænds situation. Og jeg ved ikke, om det er sværere at gå ind i det andet køns tankegang, end det er at gå ind i et menneske af samme køn, som lever i en anden tid og under andre omstændigheder.

Jeg synes, at mændene skal gå ind i kvindehistorien i det omfang, de synes, de er i stand til det. Jeg er så naiv at tro, at jo større forståelse man har for kvinders synspunkter, jo bedre vil deres vilkår blive.

Skyum-Nielsens bog er et stykke pionerarbejde fra 1971. Men den svarer ikke til de forestillinger, vi nu har om kvindehistorie. Men der var heller ingen kvinder, der havde den forestilling på det tidspunkt. Skyum-Nielsens fortjeneste er, at han har forsøgt at gøre kvinden i historien synlig.

Du har i en anmeldelse af Birgit Strands bog, »Kvinnor och män i Gestas Danorum« skrevet, at forfatterens hjerte ikke var hos kvinderne, men hos Saxo. Skal historieskrivning være en hjertesag?

Når jeg skriver sådan om Birgit Strands bog, så er det, fordi jeg synes, at hun interesserer sig mere for Saxo end for kvinderne. Og det er jo ikke forbudt.

Jeg synes, at al historieskrivning bliver bedre af, at historikeren er engageret og dermed skriver af hjertet. Det er klart, at hvis et engagement fører til, at man ikke kan se andet i verden, end det, man er engageret i, så kan det

være skadeligt. Men sådan vil det jo være med al menneskeligt engagement, at hvis man fokuserer på noget, så kommer noget andet til at stå i skyggen. Det er snarere en misforståelse, at det ikke er godt at engagere sig, og den objektive videnskab tror jeg overhovedet ikke på. Det, man skriver, skal være dokumenteret så godt som muligt og være åben for kontrol. Det er det, der bestemmer, om der er tale om videnskab.

Den indledende historie om Ingeborg er skrevet af en mand (nemlig intervieweren). Ville du have skrevet den anderledes?

Stilmæssigt, ja! Men det er vel ikke det, du mener.

Der er i hvert fald to ting, jeg ville skrive anderledes:

Du skriver, at Ingeborg var en viljeløs brik i det europæiske stormagts-spil. Det er absolut ikke mit indtryk. Hun var vel under pres fra sin bror Knud og abbed Vilhelm, men havde hun villet det, kunne hun måske være kommet ud af sin håbløse situation og være vendt tilbage til Danmark. Alligevel fastholdt hun i 20 år og under usle forhold sin fordring. Det er for mig at se udtryk for en stærk vilje hos Ingeborg.

Og så skriver du, at Ingeborg nok var den sidste til at beklage det manglende samliv med Filip. Det tror jeg ikke. Ingeborg havde helt klare forestillinger om, hvad der blev krævet af hende som kristen kvinde og kongedatter. Til disse krav hørte, at den gifte kvinde havde samliv med sin mand. Jeg tror, Ingeborg var den første til at beklage det manglende samliv.

En skilsmissehistorie

Skilsmisser hører i vor tid til dagens orden. Sådan var det ikke i gamle dage. Omkring år 1800 skulle der meget til, før man brød løftet om at leve sammen i medgang og modgang indtil døden skilte. Og dog hændte det, at vore forfædre og -mødre måtte ty til skilsmisse. Arkivsekretær Marianne Reimer, Rigsarkivet, beretter den sørgelige historie om kirurg Peter Jacobsens ægteskab med Henriette Wilhelmine Albrechtsen.

Hvorledes klarede folk o. år 1800 personlige kriser og familieretlige konflikter med tilhørende retssager? Hvorledes reagerede omverdenen på lokale skandalesager? Holdt man auto-

matisk med den stærke part? Eller skede man også til menneskelige hensyn? Til belysning af dette kan vi gå til et lille afgrænset samfund og miljø og se, hvad der står i arkivalierne om en skilsmissesag. Stedet er Kronborg geværfabrik i Hammermølleskoven i Hellebæk, og det drejer sig om fabrikkens kirurg Peter Jacobsen og hustru Henriette Wilhelmine Albrechtsens ægteskab og dets opløsning.

Hellebæk geværfabrik

Først et par ord om geværfabrikken og Hellebæk-miljøet. Hellebæk ligger på Nordkysten midtvejs mellem Helsingør og Hornbæk i et skovområde gennemstrømmet af søer, bække og damme. Ret tidligt – fra Frederik IIs tid – har driftige folk ment, at dette område kunne udnyttes industrielt. Geværfabrikkens forløber »Hammermøllen« blev oprettet i 1597 af Chri-

stian IV. Efter forskellige private og statslige ejere overtog skatmester greve Heinrich Carl Schimmelmann i 1768 værket. Hele Hellebæk med hammermølle, by og gods kom nu under det i 1781 oprettede Schimmelmannske Fideikommis (fideikommis = båndlagt kapital eller gods, hvis indtægter tilfalder en familie eller institution).

Omkring 1800 beskæftigede geværfabrikken ca. 200 personer, der benævntes efter deres virke, f.eks. løbesmed, bøssebeger, bajonetsmed, bajonetsliber m.m. Hver bøssebeger arbejdede i sit eget hus og kunne forarbejde sit gevær fra første til sidste led. Når våbenet var færdigt, overleveredes det til den kgl. probermester, der var den eneste, der ikke var ansat af Fideikommisset. Som kongeligt ansat følte han sig hævet over den øvrige befolkning. I det såkaldte Proberhus udøvede han sin virksomhed med at probere geværerne, hvorefter de blev solgt med staten som langt den største

aftager; men også en del eksporteredes direkte til kolonierne. Det skal siges, at de schimmelmanske geværer ikke fik verdensry for at være af den allerbedste karat.

I midten af 1790'erne beskæftigede fabrikken 34 mestre, der selv lønnede deres svende, nemlig 35 gifte og 66 ugifte samt lærlingene. I alt brødfødte fabrikken således ca. 500 mennesker. Etablisementet producerede årligt 10.000 geværer og indtjente i gennemsnit 15.637 rigsdaler.

Bedriftslægen

En virksomhed med både smedie, hammermølle og bajonetsliberi var ikke den allersikreste, så en bedriftslæge i moderne forstand var nødvendig. Han skulle ikke alene tage sig af alle arbejdsulykkerne, men også af beboernes almindelige sygdomme. En af disse »bedriftslæger« var kirurgen Peter Jacobsen.

Han var født i Åbenrå 18. april 1764. Han var i kirurgisk lære samme-steds 1779-85, hvor han kom til København og arbejdede som regimentskirurg. Fra 1787-89 gjorde han tjeneste som overskibskirurg ombord på fregatten Christiania og orlogsskibet Mars. Den 26. april 1790 blev han cand.chir. fra Det kirurgiske Akademi i Bredgade, og den 3. maj samme år og indtil sin død 26. november 1843 var han ansat på Kronborg Geværfabrik i Hellebæk.

Kirurgens ulykkelige ægteskab

Den 10. maj 1790 giftede Peter Jacobsen sig med den 24-årige skipperenke Henriette Wilhelmine Albrechtsen.

Hvordan hun var som menneske, ved vi meget lidt om – lige så lidt, som vi kender til Peter Jacobsens menneskelige sider. Det eneste, vi kan bygge vore antagelser på, er de talrige vidneudsagn, der blev protokolleret i justits- og politiprotokollen for Hellebæk birk i anledning af deres langsommelige og pinagtige separations- og skilsmisseg.

Ud fra disse vidneudsagn kan vi forlods groft og generelt mene, at hun hurtigt udviklede sig til en frustreret og galsindet kone, der i sin selvmedlidende ensomhed slog sig på flasken (det skal her tilføjes, at hun var og forblev barnløs, og at hun ofte sad alene hjemme til langt ud på aftenen, fordi ægtefællen skulle tilse sine talrige patienter). Han derimod var retskaffen,

---

»Den gamle Hammermølle«, opført 1765. Hammermøllen, der i dag ejes af Skovstyrelsen, er fredet og nyligt restaureret. Den tidligere på stedet liggende vandmøllens fundamenter og vægge indgår delvis i de nyrestaurerede 1,5 m tykke mure. De to store rekonstruerede vandhjul på østgavlen er 5 og 6 m i diameter og driver hhv. to store hamre på 20 og 100 kg og to store blæsebælge. (Foto: Aage Sørensen, Nordisk Presse foto).

stoisk og nok lidt flegmatisk.

Efter nutidige begreber ville et ægteskab, hvor parterne havde så vidt forskellige temperamenter, ikke holde ret længe. Dengang derimod greb man først til separation og skilsmisse som den allersidste udvej, dels fordi det var lidt af en skandale, og dels kunne det jo også være, at forholdene kunne bedre sig.

Henriette Albrechtsen ville i hvert tilfælde ikke høre tale om separation, og Peter Jacobsen lod hende og ægteskabet få en chance til. Han gik således til Frederiksborg amts forligelseskommission, hvor han og konen enedes om at indgå et forlig 10. november 1795.

I følge dette skulle de blive sammen under forudsætning af, at hun »opførte sig ordentligt« i fremtiden. Hvis hun ikke gjorde det, skulle begge parter være indforstået med, at der skulle afholdes et tingsvidne ved Hellebæk birketing, hvor så mange vidner som muligt under lovens vidne-ed skulle udtale sig til parternes sagførere om ægtefællernes indbyrdes forhold. Dernæst bestemtes, at hvis vidneudsagnet skulle falde ud til ægtemandens fordel, skulle parterne separeres. Herefter måtte begge parter se at få det bedste ud af det, og Peter Jacobsen troede, at konen på grundlag af dette ville forbedre sig.

Tingsvidneafhøring

Men han blev hurtigt skuffet. Hun blev værre og værre, og i 1802 blev det nødvendigt at indkalde til tingsvidneafhøring ved birketinget. Auditor og birkedommer Ortved ledede afhøringerne, hvor prokurator Beyer fra Hel-

Anne Christine Rasmussen, 1778-1841. Peter Jacobsens anden hustru var datter af bøssehandlersvend i Hellebæk, Johan Rasmussen og hustru Ellen Sophie Nordmand. Man ser, at hun som ægtemanden var yderst velklædt. Desværre findes ingen portrætter af Peter Jacobsens første hustru, Henriette Wilhelmine Albrechtsen. (Pennetegning fra ca. 1820 (privateje)).

singør var mødt for citanten Peter Jacobsen og prokurator Beyer fra Harregabsgård for indstævnte madam Jacobsen. Over for disse udbredte ca. 15 vidner sig i lange baner om, hvad der burde være omgærdet af privatlivets fred. Hvert vidne blev stillet o. 10 spørgsmål af Beyer og derefter kontraspurgt af Langsted. De fleste vidner var piger, der tidligere havde været tjenestepiger i huset hos parterne, endvidere var der nogle svende fra værket o.l.

Alle vidner var enige om, at de

havde set konen beskænket i sådan en grad, at hun var utilregnelig; tjenestepigerne var af og til sendt i byen efter brændevin og rom til hende, og det både når manden var hjemme og ikke. Om det skete med hans vidende vidstes ikke. Når han kom træt og sent hjem efter de talrige sygebesøg, hændte det, at han blev modtaget af de skrækkeligste skældsudtryk og forbandelser – udslynget med en sådan kraft, at de kunne høres helt over til kroen. Det udtryk, hun oftest brugte, var, at han var en forbandet »Hore Jæger«, og at han bare kunne gå tilbage til sine forbandede »Knokler« igen. Ofte blev han enten slet ikke lukket ind i huset, eller hun kunne have låst sig inde på sit værelse, hvor hun så faldt i søvn med stearinlyset tændt, hvilket på grund af brandfaren tvang manden til at sidde oppe og våge i naboværelset.

Senere hen blev skænderierne så stereotype og pinlige, at Peter Jacobsen valgte at gå hjemmefra, når hun begyndte på liren. De fleste piger havde, når hun var drukken, måttet hjælpe hende af med klæderne og i seng, desværre oftest for sent, thi da havde hun allerede – iført sine bedste gangklæder – overbrækket sig selv og hele sengen.

Hendes raserianfald kunne have en sådan karakter, at de af pigen blev opfattet, som om hun havde fået et »slag«, dvs. at hun var helt paralyseret, så tunge og forstand gik i stå. Ejenommeligt nok kunne det i sådanne tilfælde ikke fastslås, om hun havde drukket, men anfaldene blev af pigen anset for at være så farlige, at hun straks styrtede ud i byen efter gemalen. I tilknytning til et af vidneudsagnene om disse epileptiske(?) anfald spurgte Langsted nok så relevant, om det var vidnet bekendt, at indstævnte

havde haft et anstød af »Moderbesvær eller Moderslag«? Det kunne vidnet dog intet oplyse om.

Hos pantelåneren

Hvordan skaffede madam Jacobsen penge til al den spiritus, hun konsumerede (ud over brændevin og rom var hun også en stor ynder af punch til maden!)? Jo, man så hende i byen op-søge pantelåneren, hvor hun stampede sine sølvgenstande. Dette gik dog gemalens ære for nær, så man så ham allerede dagen efter indløse genstandene igen.

Et særligt vidne – pigen Anne Christine Rasmussen – havde prokurator Langsted en speciel interesse i at stille spørgsmål. Hun havde i to år været i tjeneste hos parterne. I forbindelse med det sædvanlige udsagn om, at konen havde skældt manden ud for en horejæger, spurgte Langsted, om indstævnte (madam Jacobsen) havde vidnet mistænkt for »utilladelig Kierligheds Omgang« med citanten (Peter Jacobsen)? Og i bekræftende fald om dette havde været årsag og anledning til den »omvundne« strid og uenighed mellem parterne?

Prokurator Beyer protesterede mod dette spørgsmål. Der lå heri en beskyldning, som, hvis det blev besvaret af vidnet – hendes ungdom, ære og undselighed taget i betragtning – kunne bringe hendes stilling som uvildigt vidne i fare. Langsted bemærkede hertil, at han da ikke ville beskyldte vidnet eller citanten for noget, men da han kendte indstævnte som havende et svagt temperament og vidste, at hun havde fattet mistanke mod hendes mands ægteskabelige troskab, så var det ikke urimeligt, at hun af »quinde-

Kirurg, kammerråd Peter Jacobsen, 1764-1843, var søn af skibsfører i Åbenrå, Christian Gottlieb Jacobsen og hustru Elsa Eleonora Bruun. Man ser, at han trods økonomiske spekulationer, er yderst velklædt og følger tidens mode. (Pennetegning fra ca. 1820. (privateje)).

lig Skrøbelighed« kunne have udladt sig således både mod vidnet og ægtemanden.

Retten afgjorde, at da hun ikke selv var indstævnet, behøvede hun ikke at besvare Langsteds spørgsmål, hvorfor den lille Anne Rasmussen naturligvis undlod at gøre det.

En prøvet ægtemand

Hvordan var Peter Jacobsen påvirket af konens opførsel og retshandlingen? Han lod på trods af hele sagens pinlige karakter og sin egen dårlige økonomi-

ske situation med fatalistisk ro sagen gå sin gang, samtidig med, at han lod konen løbe linen ud.

Den 5. maj 1801 havde han ansøgt konferensråd Ernst Philip Kirstein, der var privatsekretær hos statsminister Schimmelmann og administrator for Det schimmelmanske Fideikommis om at få forskud på lønnen. Apoteker Steenberg havde nemlig talrige gange krævet at få betaling for al den medicin, madam Jacobsen havde indtaget. Peter Jacobsen anså i sit brev »Det høygrevelige Schimmelmanske Fideikommis som den eneste udvej han har til at blive hjulpen i sin nød.« Han sætter al sin lid til, at konferensråden vil bevise ham den godhed at bevise ham netop den omtalte sum i forskud. Ansøgningen slutter gri-bende: »Et Ord af Dem og Jeg er Hjulpen«. Naturligvis fik han til sin apotekerregning.

Samtidig med at han sådan lige akkurat kunne klare dagen og vejen, var Peter Jacobsens ægteskabelige forhold evig kilde til sladder og snak i det lille samfund: tjenestefolkene kunne af gode grunde ikke holde ud at være der ret længe ad gangen. Og hvilken op-sigt vakte det ikke, når Henriette kom styrtende ind på fabrikkens sygestue, blot for – med et skrig, der lød som om hun var blevet mishandlet – at ud-skælde manden. Vidnerne hævdede, at de aldrig hørte ham svare igen; ligeledes når der fra deres hus dag efter dag, nat efter nat lød støj og larm, var det kun hendes røst, man hørte.

Var kirurg Jacobsen en svag mand? Eller vidste han inderst inde, at han havde sin store del af skylden for, at ægteskabet gik skævt? Udadtil har han imidlertid valgt at stå som den pæne mand. En del af sandheden om dette

ægteskab er måske bedst udtrykt i prokurator Langsteds afsluttende replik: »uagtet citanten har været så ukærlig at ville påføre indstævnte en blame ... så ville hun dog af oprigtig kærlighed til citanten ej alene tilgive ham dette, som kun har været ham selv til liden ære, men hun ville endog helt og aldeles glemme og tilgive ham de fejltrin, som han havde begået i deres ægteskab«.

Separation

Tingsvidnet afsluttes 25. september 1802. Hvad kunne Peter Jacobsen så bruge de for ham gunstige vidnesbyrd til? Jo, han skrev i november til Danske Kancelli og ansøgte om separation i henseende til bord og seng. Kanceliet svarede 27. november, at sagen skulle afgøres af overøvrigheden. Det blev den allerede den 4. december samme år, idet det bestemtes, at ægtefællerne skulle leve separerede fra hinanden, og at hun skulle forlade det fælles hus. Herefter skulle der iflg. forliget af 10. november 1795 skiftes.

Ved skifterettens første møde 17. januar 1803 opdagede Peter Jacobsen, at situationen ikke var blevet spor nemmere nu, idet Henriette ved separationen havde fået ny værge, nemlig hendes forsvarer prokurator Langsted. Ved fremlæggelsen af forligets bestemmelser om, at parterne skulle dele den fælles skiftebeholdning efter at gælden var betalt, protesterede Langsted, bl.a. fordi forliget var 7 år gammelt og derfor forældet, samt ugyldigt, fordi konen ikke havde nogen værge ved indgåelsen. Endvidere fremførte han, at manden havde holdt konen i uvidenhed om nogen gæld. På grund af

disse protester blev skifteforretningen udsat.

Imens blev fællesboet dog registreret og vurderet til 162 rigsdaler. Ved offentlig auktion over møbler og effekter indkom 378 rdl. Men herfra skulle trækkes talrige gældsposter, og slutresultatet blev, at boet skyldte 130 rdl. 4 mark og 7 skilling, som Peter Jacobsen blev pådømt at betale selv.

Sagen genoptages

Dette var et hårdt slag for Peter Jacobsen, men det blev værre endnu. I slutningen af september bevilgede Danske Kancelli – efter Langsteds ansøgning – Henriette beneficium paupertatis, dvs. fri proces på grund af trang, til at genoptage sin sag ved domstolene. Kancellet fandt også, at denne sag om, hvorvidt hun var pligtig at leve separeret i henseende til bord og seng fra sin mand og til at forlade det fælles hus, »efter de oplyste omstændigheder kvalificerer sig til afgørelse ved rettergang«. Samtidig skulle amtet anordne hende en procurator, hvilken naturligvis blev Langsted.

Han kørte straks det hårde skyts frem og sørgede for, at Peter Jacobsen blev stævnet for birketinget 26. november 1803, så retten kunne blive sat 24. marts næste år. Men dette var for meget selv for den flagmatiske Peter. Han skrev den 26. marts 1804 et fortvivlet brev til fabrikkens administrator Kirstein om, at han »formedelst sin kones stridelyst ser sig indviklet i en Proces, som formodentlig gaar til Højeste rett«. Derfor befandt han sig i en højst ubehagelig forfatning, da konen på ingen måde med det gode ville ud af deres hus, endsige modtage det år-

lige underhold på 85 rdl., der var fastsat af Overøvrigheden 4. december 1802.

»Af den aarsag har jeg det sidste aar været nødsaget til at tage min kost hos fremmede«. »Det værste er dog«, fortsætter brevet, »at konen forårsager mig daglig alle de ubehagligheder og fortræd, hun overhovedet kan. Min sundhed er svækket, og hvis der ikke snart sker en forandring, vil jeg bukke under!« Brevet sluttede med, at han anmodede administratoren og Fideikommissarvingerne om at få overladt sig et hus på fabrikken, så længe processen stod på eller tillade, at han fæstede et hus for egen regning, som han så ville indrette, så de syge på fabrikkens ikke skulle lide derunder.

Dommen

Birketingets dom blev afsagt 30. juni 1804 og var helt i overensstemmelse med amtmandens bevilling af 4. december 1802. Det blev fastslået, at der faktisk ikke bestod noget fællesskab mellem parterne, hvorfor en separation ikke kunne siges at være nogen ny tilstand. Over for retten havde Langsted procederet, at Henriette ikke havde nogen værge, da hun i 1795 indgik et forlig med ægtefællen, hvorfor dette måtte anses for ugyldigt. Hertil sagde birkedommeren, at da hun endnu ikke var separeret, havde hun en værge i sin mand (!), og derfor var forliget retsligt bindende. Langsteds anden indvending havde været, at forliget med sine næsten 9 år måtte anses for forældet. Hertil svarede retten, at den slags altid ville være gyldigt til evig tid!

Dommen, der bestemte, at Henri-

Peter Jacobsens hus i Hellebæk, kaldet »Strandstuen«, ligger på Strandvejen 98, matr. nr. 2 ai lige over for Bøsemagergade. Det store, solide, grundmurede hus blev stillet til rådighed af Det schimmelmannske Fideikommis som bolig for kirurgen.

ette Jacobsen skulle leve separeret fra sin mand, Peter Jacobsen, og at hun skulle forlade det fælles hus på fabriken inden 15 dage – eller betale en daglig mulkt (bøde) på 2 mark til Tikkøb sogns fattige – blev forkyndt 17. august.

Forlig og foged

Den 4. september 1804 indgik parterne et nyt forlig, der gik ud på, at hun skulle flytte mod til gengæld at modtage det årlige underholdsbidrag på 85 rdl. – samt fra boet to sølvspiseskeer, en sølvnål, en guldring og en kuffert. For modtagelsen af dette kvitterede hun allerede dagen efter. Nu havde hun altså ingen undskyldning for ikke at flytte.

Men se om hun gjorde det! Den 19. september måtte Peter Jacobsen derfor anmode sin sagfører Beyer om at lade

retten ske fyldest. To dage efter lod Beyer anmodningen gå videre til birkedommeren, om at han »som stedets foged vil lade dommen nyde sin virkning og Hr. Jacobsen sin fuldkomne ret«, da denne havde opfyldt sine forpligtelser.

Herefter hører vi ikke mere til Henriette, hvorfor vi må tro, at hun nu endelig blev sat ud af fogden og dermed definitivt ude af Peter Jacobsens liv. Hvad der herefter skete med hende, ved vi ikke. Hun må nødvendigvis have forladt geværfabrikken, men hvor hun er flyttet hen, og hvor længe hun levede, siger kilderne ikke noget om. Med sit underholdsbidrag på 85 rdl. har hun kunnet købe sig så meget spiritus, at det nok har forkortet hendes liv noget.

Kirurgen og tjenestepigen

Men hvad blev der af kirurgen på geværfabrikken? Var han efter denne skandale for stedse afskåret fra det bedre selskab? Naturligvis blev der snakket i det lille samfund, og sladderens lagde nok en hel del til. Nej, hans position fra før var så god, at han ikke led synderlig skade, snarere tværtimod.

Den 30. juni 1807 havde han været separeret i de af loven fastsatte tre år, hvorfor han 8. juli indsendte sin skilsmisseansøgning til Danske Kancelli. Som årsag angav han »vedvarende Uoverensstemmelse i Tankemaaden«, så han ej kunne bekvemme sig til mere at leve sammen med sin hustru Henriette. Skilsmissebevillingen ekspederedes allerede 31. juli 1807, hvorefter han kunne gifte sig igen.

Det gjorde han 27. november

samme år. Den udkårne var den 14 år yngre bøsse-magerdatter Anne Christine Rasmussen. Det huskes, at hun var det vidne, som prokurator Langsted under tingsvidnet havde stillet særligt ledende spørgsmål. Hun var allerede flyttet ind hos Peter Jacobsen i september 1804, samtidig med at fogden havde sat Henriette ud. Dette ægteskab blev meget harmonisk og lykkeligt. De fik otte børn, hvoraf de to første blev født før forældrene blev gift. Som et lille kuriosum kan nævnes, at de fleste af vidnerne fra 1802 senere som gode venner optrådte som faddere for de otte børn sammen med byens spidser.

Jeg har måske hermed besvaret det i begyndelsen stillede spørgsmål, om man i den slags sager altid holdt med den stærke og indflydelsesrige part. – Ja, det gjorde man vel til dels – ligesom i dag. Jeg siger ikke, at vidnerne ikke talte sandt, men de har i deres iver for at deltage i den lokale skandale helt overset, at Henriette var et dybt ulykkeligt menneske, der i sin magtesløshed over for mandens utroskab kun har kunnet reagere, sådan som hun gjorde. At manden måske således var den direkte årsag til, at det gik galt, har hverken den tid eller dette lille samfund haft forståelse for. Den eneste, der fremførte dette moment, var prokurator Langsted, der dog fremførte det på en så subtil måde, at man i hvert tilfælde kan fastslå, at skilsmisseadvokater til alle tider har været barske og ubønhørlige.

Kilder:

Rigsarkivet: Danske Kancelli, 2. dept. H. Ernst Schimmelmanns privatarkiv, pk. 63. Landsarkivet for Sjælland m.m.: Justits-, politi- og skifteprotokoller fra Hellebæk birk.

PRÆSTEN OG ALTERVINEN

Arkivar Niels Petersen, som har skrevet bogen: »Kultusministeriet. Organisation og arkiv«, har blandt ministeriets sager fundet en prekær sag om altervin.

Skærtorsdag den 3. april 1890 samlede 17 kirkegængere om alteret i Væggerløse kirke på Falster. Sognepræsten, pastor Chr. Brandt, uddelte nadveren, og da han kom til kalken, holdt han den – som det dengang endnu var skik – efter tur hen til altergæsternes

munde, så de hver kunne tage en slurk af vinen.

Men denne skærtorsdag i Væggerløse mærkede altergæsterne, at der var noget galt. Vinen smagte ikke, som den plejede. Det var slet ikke vin, men øl – hvidtøl.

Fejlskrivning?

Præsten opdagede ingenting. Først efter gudstjenesten gik en af nadvergæsterne hen til ham og fortalte det. Præsten kiggede straks efter i kalken og fik til sin rædsel skandalen bekræftet.

Det var en gåde, hvordan ulykken var sket. Præstefruen havde hentet flasken i et kælderrum, hvor der kun op-

---

Væggerløse kirke. Her oplevede menigheden både at høre om vandet, der blev til vin, og at smage vinen, der pludselig var blevet til hvidtøl. (Det kongelige Biblioteks billedsamling).

bevarede vin, aldrig øl. Flasken var blevet trukket op og indholdet hældt i kalken, uden at præsten opdagede noget usædvanligt. Nu er der jo – og var vel også dengang – en forskel på en flaske vin og en flaske hvidtøl, der skulle gøre det let at skelne dem fra hinanden, selv uden elektrisk lys.

Forklaringen kan vel kun være den, at hverken vinen eller øllet var indkøbte varer, men hørte til pastorindens husflidsprodukter, hældt på samme slags flasker med indhold af samme sorte farve og med samme slags etiketter, hvor der med hånden blev skrevet »øl« eller »vin«. En fejlskrivning eller fejllæsning har befordret ølflasken ind på et sted, hvor den ikke burde være.

Præsteanger

Spørgsmålet var, hvad man nu skulle gøre. Passere uænset kunne sagen ikke. Præsten følte, at han skyldte alle, der havde deltaget i det hellige måltid, en forklaring. De nærmestboende af lagde han straks besøg. De fjernere boende sendte han samme dag et brev. Han beklagede dybt, hvad der var sket, men tilføjede, at man ikke skulle tvivle om, at Herren vedkendte sig den fulde gyldighed af nadveren trods den menneskelige fejltagelse, der var sket.

Plaget af samvittigheden og måske ængstelig for folkesnakken skrev præsten endnu samme dag til provsten og satte ham ind i sagen, ikke blot som foresat, men også som »den af hvem jeg forventer den kjærlige Deltagelse og det venlige Raad ... Et beroligende Ord fra Dem imødeses med Længsel af Deres ærbødige og hengivne Chr. Brandt«.

*Præsten Christian Brandt var ud af præstefamilie. Hans far, F. A. Brandt, havde ligeledes været præst ved Væggerløse kirke.
(Dan Olesens samling).*

Formaning

Pastoren har måske troet, at provsten kunne ordne det lille fejltrin med et par formanende og trøstende ord, men det var sagen for alvorlig til. Han fik besked på at give møde hos biskop Sthyr i Nykøbing, hvor han påhørte en streng formaning og fik besked om at fremkomme med en tjenstlig indberetning om det passerede.

Den 14. april skrev pastor Brandt derfor et nyt brev, denne gang ikke på brevpapir med »Kjære Hr. Provst Poulsen«, men på folio med »Højærværdige Hr. Biskop Sthyr, R. af Dg.« Heri forklarede præsten, hvordan nadvergæsterne havde reageret på hvidtøllet. De havde taget det meget roligt og på den mest hensynsfulde måde undskyldt det skete. Ingen tvivlede om nadvernes fulde gyldighed.

Indberetningen blev sendt via provsten, der gav den en påtegning om, at vel var der begået en uagtsomhedsforseelse, men da han i det hele kunne give pastor Brandt det bedste vidnesbyrd og var fuldt forvisset om hans inderlige bedrøvelse, anbefalede han, at der blev gået så mildt og skånsomt frem, som det var muligt.

Solidaritet

Det blev der da også, men sagen måtte jo gå sin gang. Biskop Sthyr fandt for en sikkerheds skyld at måtte holde en ekstraordinær kirkevisitats i Væggerløse, dvs. et kontrolbesøg. Den fandt sted den 23. april. Biskoppen spurgte den forsamlede menighed, om nogen havde noget at klage over. Det var der ingen, der havde. Han talte også privat med enkelte af menighedens medlem-

mer, men ingen lod sig provokere til at mæle et ord om hvidtøllet.

Ministeriet underrettes

Så vidt så godt. I sognet var der ikke optræk til noget. Men historien var jo god nok til, at den ad usporlige veje kunne brede sig ud over stiftets græn-

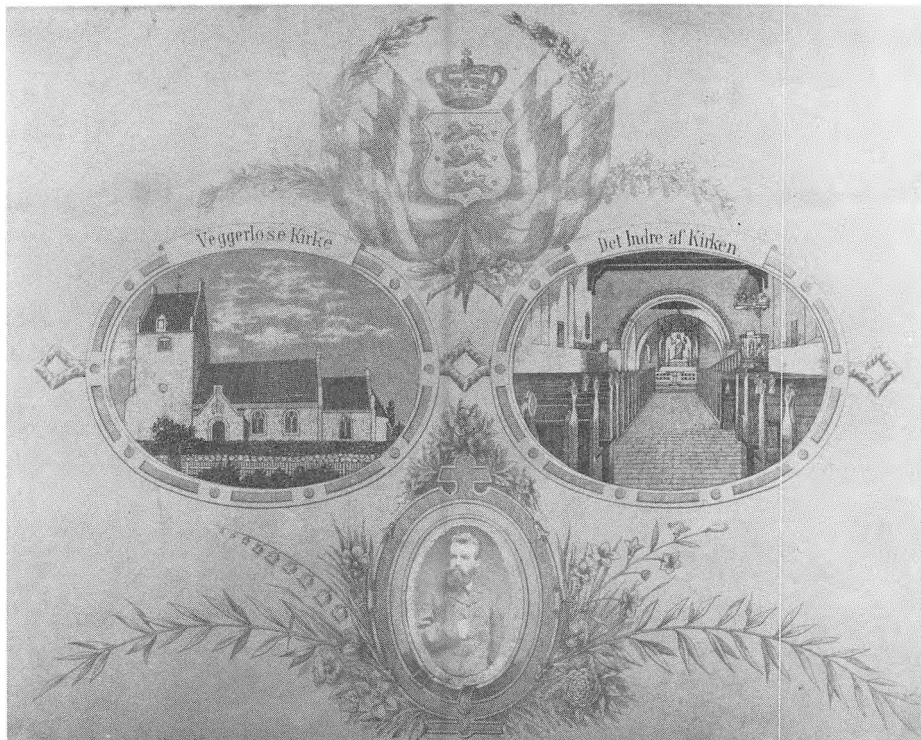
ser. For en sikkerheds skyld: ministeriet måtte underrettes.

Biskop Sthyr skrev herefter en indberetning på to sider og indsendte den sammen med den uheldige pastors breve. Biskoppens indstilling gik dog ud på, at der ikke skulle foretages noget. Brandt var nemlig en af de allerflinkeste præster i stiftet. Det gjorde

biskoppen ondt, at det netop var ham, der skulle begå fejlen. På den anden side var det jo heldigt, at det netop var en afholdt præst, der begik den. Sligt ville ellers hurtigt være udbasuneret. Nu var der ingen skade sket, så det gik vel an at lade sagen passere uden yderligere påtale. Biskoppen fandt det dog rådeligst, at sagen ikke blev omtalt i den trykte publikation »Love og Bekendtgørelser vedkommende Kirke- og Skolevæsenet«.

Hvad ministeriets juridiske embedsmænd har tænkt og talt om denne sag, tier akterne helt og aldeles om. Man kom naturligvis til samme resultat som biskoppen: at der ikke skulle foretages noget. Man bifaldt også biskoppens råd om ikke at offentliggøre noget. Sagen har en påtegning herom, kraftigt understreget med rødt.

Kilde:
Kultusmin. 1. kt. 1890 nr. QQ 557.

Viggo Stegmanns lithografiske institut fra Odense foretog i 1800-tallets slutning en række gengivelser af kirker. Det her viste billede er fra 1891 og viser Væggerløse kirke og nederst ses Christian Brandt. (Museet Falsters Minde).